

گونه‌شناسی و کاربرست احادیث تحکیم خانواده

یوسف فرشادنیا^۱ - غلامحسین اعرابی^۲

چکیده

در احادیث معصومان علیهم‌السلام برای اعمال و افعال انسان در حیطه‌های فردی و اجتماعی و نقش‌هایی مانند: پدر، مادر، فرزند و همسر ارزش‌گذاری‌های گوناگونی صورت گرفته است. مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که ارزش اعمال معطوف به خانواده در احادیث - مثلاً برابر دانستن ارزش نیکو همسررداری زن با «جهاد» - به چند گونه قابل تقسیم است و کاربرست آن چه تأثیری در تحکیم خانواده دارد؟ براساس روش تحلیل محتوای احادیث و گونه‌شناسی، دست‌کم ده‌گونه ارزش‌گذاری اعمال شناسایی شد. نتایج تحلیل نشان‌دهنده آن است که هر عمل صالح فردی و اجتماعی در بستر خانواده ارزش و تأثیر خاص دارد که با گونه‌شناسی احادیث ارزش اعمال و سپس باورمندی و ایمان به گونه‌های شناسایی شده، کانون خانواده گرم و ماندگار خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: گونه‌شناسی احادیث، کاربرست احادیث، ارزش اعمال، تحکیم خانواده.

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شیراز (نویسنده مسئول).

farshadnia.yusuf@gmail.com

golamhosein.arabi@gmail.com

۲. عضو هیئت علمی گروه قرآن و حدیث، دانشگاه قم.

دریافت: ۱۴۰۲/۶/۷ - پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۳

۱. بیان مسئله

با نظری به گنجینه روایی شیعه چنین مشاهده می‌شود که برای اعمال مختلف مؤمنان ارزش‌های گوناگونی ذکر شده است؛ برای نمونه کتاب ثواب الأعمال و عقاب الأعمال ابن بابویه قمی که در این باره نوشته شده، در بردارنده مطالبی در مورد پاداش و مجازات اعمال خیر و شرآمدی است. در روایات ائمه علیهم‌السلام نیز افزون بر ارزش‌گذاری اعمال فردی، به افعال صالح اجتماعی و تعیین ارزش آن پرداخته شده است؛ برای نمونه می‌توان به حدیث امام صادق علیه‌السلام استناد کرد: «الْكَأْدُ عَلَى عِيَالِهِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (کلینی، ۱۴۰۷: ۵ / ۸۸). در این حدیث، تحصیل روزی خانواده توسط پدر ارزشی همانند «جهاد» برای او دارد. همچنین برای همسررداری نیکوی زن نیز ارزش جهاد در نظر گرفته شده است: «جِهَادُ الْمَرْأَةِ حُسْنُ التَّبَعْلِ» (همان، ۵ / ۹). در نمونه‌ای دیگر، نظر محبت‌آمیز به چهره پدر و مادر ارزش «عبادت» دارد: «نَظَرُ الْوَلَدِ إِلَى وَالِدَيْهِ حُبًّا لَّهُمَا عِبَادَةٌ» (راوندی، بی‌تا: ۵). بدین سان در احادیث، برای هر عمل صالحی ارزشی خاص بیان شده است. چنانچه ارزش‌گذاری اعمال به درستی شناسایی و تبیین شود، کار بست آن عامل مهمی برای استمرار عمل صالح، امید به آینده (سعادت اخروی) و همچنین تحکیم روابط انسان‌ها به‌ویژه در کانون خانواده خواهد بود.

در پژوهش حاضر کوشیده می‌شود به پرسش‌های ذیل پاسخ داده شود:

- ارزش اعمال معطوف به خانواده در احادیث در چه گونه‌هایی می‌گنجد؟

- کار بست گونه‌های ارزش‌گذاری اعمال در تحکیم خانواده چگونه است؟

درباره مسئله تحکیم خانواده پژوهش‌های فراوانی انجام شده است؛ هرچند در زمینه ارزش‌گذاری اعمال پژوهش مستقلی مشاهده نمی‌شود. شایان ذکر است که درباره ثواب و عقاب اعمال آثار ارزنده‌ای وجود دارد؛ اما مراد از ارزش‌گذاری در پژوهش حاضر گونه‌شناسی و تحلیل ارزش‌های افعال معطوف به خانواده و نظر به جنبه اجتماعی اعمال و ارزش تعیین‌شده آن است. بنابراین، وجود پژوهشی مستقل درباره گونه‌شناسی و تحلیل ارزش اعمال اعضای خانواده نسبت به هم، با هدف تحکیم این بنیان، ضرورت دارد.

شایان ذکر است که در مقاله «راهکارهای تحکیم خانواده در قرآن و حدیث» به قلم حسین بستان (۱۳۹۱)، عبارت‌هایی قرآنی و روایی در بردارنده اشارات مستقیم و غیرمستقیم به عوامل، زمینه‌ها و فرایندهای مؤثر بر ثبات یا بی‌ثباتی خانواده گردآوری شده و در ضمن روایات، اشاره‌ای مختصر به «ارزش‌گذاری» شده است. همچنین محسن قرائتی (۱۴۰۰) در مقاله «عوامل تحکیم خانواده در قرآن و روایات» به عوامل ده‌گانه‌ای از جمله پاک‌دامنی، اخلاق خوب، دیدن زحمات یکدیگر و تشکر، نگاه مثبت به مشکلات، روحیه گذشت، فراموشی تلخی‌های گذشته و... در راستای تحکیم خانواده پرداخته است. وجه امتیاز پژوهش حاضر نسبت به مقاله ارزشمند یادشده، ضمن هم‌افزایی، در چند نکته است: در مقاله یادشده به طور کلی از آیات و روایات استفاده شده؛ حال آنکه در پژوهش حاضر، افزون بر محوریت احادیث به گونه‌شناسی و تحلیل محتوا نیز توجه شده است. نکته مهم دیگر اینکه در مقاله یادشده، عوامل تحکیم خانواده مانند: وقت گذاشتن برای گفت‌وگو، اعتدال و دوری از افراط و تفریط و نگاه مثبت به مشکلات جنبه توصیه‌ای دارد؛ اما در پژوهش حاضر جایگاه ارزش اعمال و افعال صادرشده از انسان در بستر خانواده - که معمولاً به صورت روزانه و بدون آگاهی نسبت به بار ارزشی آن انجام می‌پذیرد - استخراج شده و براساس گونه‌های شناسایی شده، برای تحکیم خانواده و کاربریست آن معرفی می‌شود. افزون بر این در بخش کتاب، آثار ارزشمندی از استاد محمد محمدی ری شهری وجود دارد که البته این آثار از نظر ساختاری با پژوهش حاضر تفاوت دارد.

بدین سان می‌توان وجه امتیاز پژوهش حاضر از تحقیقات پیشین را گونه‌شناسی احادیث ائمه علیهم‌السلام درباره ارزش‌گذاری اعمال معطوف به خانواده، براساس جدول تحلیل محتوا، و سپس تحلیل گونه‌های شناسایی شده، با هدف کاربریست آن‌ها برای تحکیم خانواده، بیان کرد.

۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر ابزار گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است و از نظر روش انجام، به روش تحلیل محتوا سامان یافته است. رسیدن به مبانی و به نوعی تفسیر حاصل از مطالعه عینی، کمی و نظام مند فرآورده‌های ارتباطی (محتوای آشکار پیام) تعریفی است که لورنس باردن از تحلیل محتوا ارائه داده است (باردن، ۱۳۵۷: ۲۵). برای استخراج گونه‌های ارزش‌گذاری اعمال، صرف نظر از بررسی سندی روایات، جدول تحلیل محتوایی مانند جدول ذیل تنظیم شده است.

نمایی از جدول تحلیل محتوای ارزش‌گذاری اعمال مستخرج از روایات معصومان علیهم‌السلام

جدول: استخراج ارزش اعمال در احادیث معصومان <small>علیهم‌السلام</small>			
متن حدیث	منبع حدیث	نوع عمل	گونه ارزش‌گذاری عمل
اَلْكَادُّ عَلَىٰ عِيَالِهِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	(کلینی، ۱۴۰۷: ۸۸ / ۵)	کسب روزی	معادل جهاد (جهادگونه)
جِهَادُ الْمَرْأَةِ حُسْنُ التَّبَعْلِ	(کلینی، ۱۴۰۷: ۹ / ۵)	همسررداری	جهاد
إِذَا حَمَلَتِ الْمَرْأَةُ كَانَتْ بِمَنْزِلَةِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ الْمُجَاهِدِ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	(ابن بابویه، ۱۴۱۷: ۴۹۶)	بارداری	روزه‌دار / مجاهد (با جان و مال) در راه خدا
أَفْرَبُّكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَسَنُكُمْ خُلُقًا وَ خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ	(ابن بابویه، ۱۴۰۴: ۴۱ / ۱)	حسن خلق / خانواده‌سالاری	نزدیک‌ترین به پیامبر <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small> در روز قیامت

طبق جدول تحلیل محتوای یادشده، گونه‌ها شناسایی شده و تحلیل می‌شود.

۳. گونه‌شناسی احادیث ارزش‌گذاری اعمال معطوف به خانواده

مطابق بررسی احادیث و براساس جدول تحلیل محتوا، ده گونه ارزش‌گذاری اعمال معطوف به خانواده شناسایی شده است که در ادامه، گونه‌های یادشده تحلیل می‌شود:

۳-۱. گرامی‌ترین نزد خدا

در روایات معصومان علیهم‌السلام ارزش برخی افعال به اندازه‌ای است که شخص به درجه «گرامی‌ترین فرد نزد خداوند» می‌رسد؛ برای نمونه «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَشَدُّكُمْ إِكْرَاماً لِحَلَائِلِهِمْ» (حرّ عاملی، بی تا: ۱۵/۵۸۹)؛ افرادی که به همسرانشان در نهایت شدت احترام می‌گذارند، نزد خداوند گرامی‌ترین افراد هستند. در اسلام، به مسئله غذا خوردن بر سربیک سفره سفارش شده و ارزشی برای آن در نظر گرفته شده است؛ چنان‌که پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُؤْمِنَ وَيُحِبُّ أَهْلَهُ وَوَلَدَهُ، وَأَحَبُّ شَيْءٍ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى أَنْ يَرَى الرَّجُلَ مَعَ امْرَأَتِهِ وَوَلَدِهِ عَلَى مَائِدَةٍ يَأْكُلُونَ، فَإِذَا اجْتَمَعُوا عَلَيْهَا نَظَرَ إِلَيْهِمْ بِالرَّحْمَةِ لَهُمْ، فَيَغْفِرُ لَهُمْ قَبْلَ أَنْ يَتَفَرَّقُوا مِنْ مَوْضِعِهِمْ» (سمرقندی، ۱۴۱۳: ۳۴۳)؛ محبوب‌ترین چیز نزد خدای متعال آن است که ببیند مرد با زن و فرزندانش بر سربیک سفره غذا می‌خورند. سپس هرگاه بر آن سفره گرد هم آیند، با نظر رحمت به ایشان می‌نگرد و پیش از آنکه از جای خود پراکنده شوند، آنان را می‌آمرزد. در حدیثی دیگر، برای مؤمنی که با خانواده و فرزندانش به اندازه یک لقمه غذا بخورد، ارزش و ثواب آزاد کردن یک برده، ایجاد شهری در بهشت برای وی و اعطای نامه اعمال به دست راست توسط خدا در نظر گرفته شده است^۱ (سمرقندی، ۱۴۱۳: ۳۴۴). همچنین در روایتی دیگر از پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آمده است: «الْخَلْقُ عِيَالُ اللَّهِ فَأَحَبُّ الْخَلْقِ إِلَى اللَّهِ مَنْ نَفَعَ عِيَالَ اللَّهِ وَأَدْخَلَ عَلَى أَهْلِ بَيْتِ سُورُوا» (کلینی، ۱۴۰۷: ۲/۱۶۴)؛ مردم خانواده خدا هستند و محبوب‌ترین آنان نزد خدا

۱. إِذَا أَكَلَ الْمُؤْمِنُ مَعَ أَوْلَادِهِ كُتِبَ لَهُ بِكُلِّ لُقْمَةٍ ثَوَابٌ عَشْرَةِ رَقَبَةٍ وَرَفَعَ لَهُ مَدِينَةٌ وَأَعْطَاهُ اللَّهُ كِتَابَهُ بِمِيزَانِهِ (سمرقندی، ۱۴۱۳: ۳۴۴).

کسی است که به خانواده خدا سود رساند و برای خانواده سرور و شادی فراهم آورد. افزون بر این، تشکیل خانواده بنا نهادن محبوب‌ترین بنیان در اسلام معرفی شده است: «مَا بُئِيَ فِي الْإِسْلَامِ بِنَاءٌ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَعَزَّ مِنَ التَّزْوِيجِ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۳ / ۲۲۲). توجه به ارزش احترام و تکریمی که در احادیث برای خانواده مطرح شده و کاربست معرفتی آن توسط اعضای خانواده، در تقویت معرفتی و مهرورزی خانواده دینی نقش مؤثری خواهد داشت؛ خانواده‌ای که به فرموده قرآن کانون مهرورزی و محبت است: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (روم / ۲۱). از این رو، هرکس با انجام عملی آرامش، مودت و رحمت خانواده را خدشه دار کند، از مدار الهی خارج شده و در خط شیطان قرار می‌گیرد (قرائتی، ۱۳۸۳: ۷ / ۱۹۰). همچنین روایتی در قالب توصیه‌ای از پیامبر ﷺ به امیرمؤمنان علیه السلام چنین می‌گوید که «يَا عَلِيُّ، حَسِّنْ خُلُقَكَ مَعَ أَهْلِكَ وَجِيرَانِكَ وَمَنْ تُعَاشِرُ وَتُصَاحِبُ مِنَ النَّاسِ، تُكْتَبُ عِنْدَ اللَّهِ فِي الدَّرَجَاتِ الْعُلَى» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۸ / ۲۳۶)؛ ای علی، با خانواده و همسایگان و کسانی که با آنان معاشرت و هم‌نشینی داری، خوش اخلاق باش تا نزد خداوند در درجات بلند نوشته شوی [قرار گیری]. مطابق حدیث یادشده، خوش اخلاقی با خانواده، همسایگان و افراد پیرامون ارزش «جایگاه بلند نزد خداوند» را از آن فرد می‌کند. از مجموع احادیث پیشین می‌توان گونه‌ای از ارزش‌گذاری عمل تحت عنوان «گرامی‌ترین و محبوب‌ترین نزد خداوند» را تعیین کرد.

۲-۳. نظر و رحمت الهی

در برخی احادیث به اموری اشاره شده که در نظر دیگران ارزش کمتری دارد؛ برای نمونه جابه‌جا کردن اشیاء در محیط منزل با هدف خیر و صلاح که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره آن فرموده‌اند: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ أَيُّمَا امْرَأَةٍ رَفَعَتْ مِنْ بَيْتِ زَوْجِهَا شَيْئًا مِنْ مَوْضِعٍ إِلَى مَوْضِعٍ تُرِيدُ بِهِ صَلاَحًا نَظَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهَا وَمَنْ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهَا لَمْ يُعَذِّبْ» (ابن بابویه، ۱۴۱۷: ۴۹۶)؛ هرزنی در خانه شوهر برای اصلاح، چیزی را جابه‌جا کند، خداوند به او نظر کند و

هرکه خدا به او نظر کند، عذابش نکنند. در این حدیث، «نظرو عنایت خداوند» و «عدم تعلق عذاب الهی» به عنوان ارزش عملی خیرخواهانه در منزل همسر تعیین شده است. در حدیثی دیگر، ارزش محبت بسیار والدین به فرزندان «رحمت الهی» دانسته شده: «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَرْحَمُ الرَّجُلَ لِشِدَّةِ حُبِّهِ لَوْلَدِهِ» (ابن بابویه، ۱۴۰۶: ۲۰۱). همچنین در روایتی، سلام به اهل خانه این‌گونه ارزش‌گذاری شده است: «إِذَا دَخَلْتَ بَيْتَكَ وَسَلِّمْ عَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ يَكْثُرْ خَيْرُ بَيْتِكَ» (محمّدی ری شهری و دیگران، ۱۳۹۱: ۴ / ۹۲)؛ هرگاه وارد خانه شدی، بر خانواده‌ات سلام کن؛ زیرا خیر [و برکت] خانه زیاد می‌شود. بدین سان ازدیاد خیر و برکت خانواده، ارزش عمل «سلام کردن» به اعضای خانواده است که به واسطه آن فرد مورد عنایت و رحمت الهی قرار می‌گیرد.

۳-۳. نزدیک‌ترین فرد به پیامبر ﷺ

ارزش سترگ برخی از اعمال، نزدیک‌ترین فرد به پیامبر ﷺ بودن است. رسول اکرم ﷺ فرمود: «أَقْرَبُكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا وَ خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ» (ابن بابویه، ۱۴۰۴: ۴۱ / ۱)؛ نزدیک‌ترین شما به من در روز قیامت، خوش‌خوترین و مهربان‌ترین شما نسبت به خانواده‌اش است و من مهربان‌ترین شما نسبت به خانواده‌ام هستم. همچنین در حدیثی دیگر چنین آمده است: «خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي مَا أَكْرَمَ النِّسَاءَ إِلَّا كَرِيمٌ وَلَا أَهَانَهُنَّ إِلَّا لَثِيمٌ» (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۵۵۵ / ۳)؛ بهترین شما کسی است که برای خانواده خود بهتر باشد و من از همه شما برای خانواده‌ام بهترم. زنان را گرامی نمی‌دارد، مگر انسان بزرگواری و به آنان اهانت نمی‌کند، مگر شخص پست و بی‌مقدار. در این روایت، بهترین شخص همانا بهترین فرد برای اهل و خانواده خویش معرفی شده است.

۳-۴. جهاد و جهادگونه

در احادیث بر جهاد به عنوان ارزش برخی از اعمال تأکید شده است؛ برای نمونه در حدیث مشهور «جِهَادُ الْمَرْأَةِ حُسْنُ التَّبَعْلِ» (کلینی، ۱۴۰۷: ۵ / ۸۸). در این حدیث،

جهاد زن همسر داری نیکو و شایسته دانسته شده است. همچنین در برخی از احادیث، ارزش یک عمل همانند جهاد (جهادگونه) تعیین شده است؛ از جمله در روایتی از امام صادق علیه السلام چنین آمده است: «الْكَأْدُ عَلَى عِيَالِهِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (کلینی، ۱۴۰۷: ۵ / ۸۸)؛ کسی که خود را برای [تحصیل روزی] خانواده اش به رنج بیفکند، همانند جهادگر در راه خداست. در این روایت، کسب روزی برای خانواده که عهده دار آن، در بیشتر موارد، مردان هستند، ارزشی جهادگونه دارد. در روایتی دیگر، جهاد مردان و زنان چنین تعیین شده است: «... قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام كَتَبَ اللَّهُ الْجِهَادَ عَلَى الرَّجَالِ وَ النِّسَاءِ فَجِهَادُ الرَّجُلِ بَذْلُ مَالِهِ وَ نَفْسِهِ حَتَّى يُقْتَلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ جِهَادُ الْمَرْأَةِ أَنْ تَصْبِرَ عَلَى مَا تَرَى مِنْ أذى زَوْجِهَا وَ غَيْرِهِ» (کلینی، ۱۴۰۷: ۵ / ۹). امام علی علیه السلام در این روایت، جهاد مردان را بذل نفس و مال و جهاد زنان را صبر و شکیبایی در مقابل اذیت و آزار همسر دانسته است. معرفت به ارزش تعیین شده برای صبر و شکیبایی و ناملایمات زندگی به بالا رفتن سطح «تاب آوری» کمک می‌کند. دانشمندان «تاب آوری» را فرایند توانایی یا پیامد سازگاری موفقیت آمیز، به رغم شرایط تهدیدکننده، تعریف کرده‌اند (Bonanno, 2004: 6). همچنین در عصر حاضر، تاب آوری مقوله‌ای است که مشاوران و روان‌شناسان حیطه خانواده از آن برای پیشگیری و درمان آسیب‌ها و معضلات خانواده بهره می‌گیرند؛ چنان‌که در پژوهشی، مدل‌های تاب آوری خانواده از جمله براساس دیدگاه‌های متخصصان خانواده ارائه شده است (بنگرید به: کریمی نژاد و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۵۹). کاربست و نهادینه سازی این معارف و آموزه‌های مستخرج از روایات ویژه ارزش اعمال به تقویت کانون خانواده کمک می‌کند؛ از این رو در برخی پژوهش‌ها، ارتباط آموزه‌های دینی و نقش واسطه‌ای امیدواری در تاب آوری بررسی شده است (بنگرید به: زینبی و صالحی، ۱۴۰۱: ۱۳۱).

۳-۵. عبادت‌گونه

در گنجینه روایی، برخی از اعمال ارزش «عبادت» دارند؛ چنان‌که در حدیثی نظر محبت آمیز به چهره پدر و مادر عبادت به شمار آمده است: «نَظَرُ الْوَالِدِ إِلَى وَالِدَيْهِ حُبًّا لَهُمَا

عِبَادَةٌ» (راوندی، بی‌تا: ۵). همچنین در حدیثی از امام علی عَلَيْهِ السَّلَامُ از قول پیامبر اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چنین آمده: «دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفَاطِمَةُ جَالِسَةٌ عِنْدَ الْقُدْرِ وَأَنَا أَنْقَى الْعَدَسِ قَالَ يَا أَبَا الْحَسَنِ قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ اسْمَعْ مِنِّي وَمَا أَقُولُ إِلَّا مِنْ أَمْرٍ رَبِّي مَا مِنْ رَجُلٍ يُعِينُ امْرَأَتَهُ فِي بَيْتِهَا إِلَّا كَانَ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ عَلَى بَدَنِهِ عِبَادَةٌ سَنَةً صِيَامٌ نَهَايَهَا وَقِيَامٌ لَيْلَهَا...» (شعیری، بی‌تا: ۱۰۲-۱۰۳). براساس این روایت، رسول اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در حالی وارد خانه امام علی عَلَيْهِ السَّلَامُ و حضرت فاطمه عَلَيْهَا السَّلَامُ می‌شوند که امیرمؤمنان عَلَيْهِ السَّلَامُ مشغول پاک کردن عدس و کمک به حضرت زهرا عَلَيْهَا السَّلَامُ است. حضرت صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ارزش این عمل را برای امیرمؤمنان عَلَيْهِ السَّلَامُ این‌گونه بیان می‌کند که نیست مردی که یاری کند زن خود را در خانه، مگر آنکه باشد او را به شمارهٔ هر مویی که در بدن اوست، عبادت یک سال که روز آن را به روزه و شب آن به احیا بگذرانند. در ادامهٔ این روایت، برای چنین تعاون و همکاری‌ای در کانون خانواده ارزش‌های دیگری بیان شده است؛ مانند: اعطای ثواب صابرين (داود نبی، یعقوب و عیسی عَلَيْهِمُ السَّلَامُ)، ثبت شدن نام در دیوان شهدا، ثواب هزاران شهید در شب و روز، ثواب حج و عمره در هر قدمی از خدمت و هر قطرهٔ عرق، شهری در بهشت، برتر بودن هر ساعت خدمت به خانواده از عبادت هزار سال و هزار حج و هزار عمره و... (همان). در روایتی دیگر دربارهٔ ارزش بارداری زن آمده است: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا حَمَلَتِ الْمَرْأَةُ كَانَتْ بِمَنْزِلَةِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ الْمُجَاهِدِ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (ابن بابویه، ۱۴۱۷: ۴۹۶). در این حدیث، پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید زمانی که زن باردار می‌شود، ارزش «روزه‌دارِ شب‌زنده‌دار» و «مجاهدی» را دارد که با جان و مال خود در راه خدا جهاد می‌کند. همچنین در ادامه می‌فرماید: «فَإِذَا وَضَعَتْ كَانَ لَهَا مِنَ الْأَجْرِ مَا لَا تَدْرِي مَا هُوَ لِعِظَمِهِ» (همان، ۴۹۶)؛ پس از وضع حمل، پاداش و ارزش توصیف‌ناپذیری خواهد داشت. افزون بر این در حدیثی دیگر چنین آمده است: «إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا سَقَى امْرَأَتَهُ مِنَ الْمَاءِ أُجِرَ» (متقی هندی، ۱۴۰۱: ۱/۶ ۴۲۵). براساس این روایت، چنانچه مردی به همسر خود آب بنوشاند، پاداش دریافت می‌کند. شاد کردن اهل خانه نیز موجب شادی شخص در قیامت می‌شود: «مَنْ أَدْخَلَ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ سُورًا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ السُّرُورَ خَلْقًا يَسْتَعْفِرُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (همان،

۱۶ / ۳۷۹)؛ هرکس خانواده اش را شاد کند، خداوند از آن شادی مخلوقی می‌آفریند که تا روز رستاخیر برای وی طلب آموزش می‌کند.

۳-۶. صدیق و شهید

سخن گفتن از «صدیق» و «شهید» گونه دیگری از ارزش‌گذاری اعمال معطوف به خانواده است. در کتاب المحاسن، بابی به عنوان «باب المؤمن صدیق شهید» وجود دارد که ذیل آن حدیثی از امام حسین علیه السلام آمده است: «مَا مِنْ شَيْعَتَنَا إِلَّا صَدِيقٌ شَهِيدٌ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَنَّى يَكُونُ ذَلِكَ وَ عَامَّتْهُمْ يَمُوتُونَ عَلَيَّ فِرَاشِهِمْ فَقَالَ أَمَا تَتْلُو كِتَابَ اللَّهِ فِي الْحَدِيدِ: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ (حدید / ۱۹) قَالَ فَقُلْتُ كَأَنِّي لَمْ أَقْرَأْ هَذِهِ الْآيَةَ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَطُّ قَالَ لَوْ كَانَ الشُّهَدَاءُ لَيْسَ إِلَّا كَمَا تَقُولُ لَكَانَ الشُّهَدَاءُ قَلِيلًا» (برقی، ۱۳۷۱: ۱ / ۱۶۴). براساس این حدیث، شیعیان راستین اهل بیت، صدیق یا شهید هستند. همچنین در حدیثی پیامبر صلی الله علیه و آله این‌گونه به امام علی علیه السلام فرموده است: «يَا عَلِيُّ لَا يَخْدُمُ الْعِيَالُ إِلَّا صَدِيقٌ أَوْ شَهِيدٌ أَوْ رَجُلٌ يُرِيدُ اللَّهُ بِهِ خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» (شعیری، بی تا: ۱۰۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۴ / ۱۳۲)؛ به زن خود خدمت نکند، مگر «صدیق» یا «شهید» یا مردی که خداوند خیر دنیا و آخرت او را بخواهد. در روایتی دیگر از پیامبر صلی الله علیه و آله، ارزش شهادت برای مردان و زنان چنین شرح داده شده: «كَتَبَ اللَّهُ الْجِهَادَ عَلَى رِجَالِ أُمَّتِي وَالْغَيْرَةَ عَلَى نِسَاءِ أُمَّتِي فَمَنْ صَبَرَ مِنْهُنَّ وَاحْتَسَبَ أَعْظَاهَا اللَّهُ أَجْرَ شَهِيدٍ» (محدث نوری، بی تا: ۱۴ / ۲۳۶)؛ خداوند جهاد را بر مردان و غیرت را بر زنان اتمم واجب کرد؛ پس چنانچه زنان شکیبایی کنند و خود را نگه دارند و غیرت نورزند [عدم غیرت در حلال]، خداوند اجر شهید به آنان عطا می‌فرماید.

۳-۷. متصدق

در روایات معصومان علیهم السلام اعمالی ذکر شده که ارزشی همانند و معادل «صدقه» دارد؛ برای نمونه در حدیثی منقول از پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ دَخَلَ السُّوقَ فَاشْتَرَى تُخْفَةً فَحَمَلَهَا إِلَى عِيَالِهِ كَانَ كَحَامِلِ صَدَقَةٍ إِلَى قَوْمٍ مَحَاوِجٍ وَ لَيْبَدًا بِالْأَنْثِ قَبْلَ

الدُّكُورِ فَإِنَّهُ مَنْ فَرَّحَ أَنْثَىٰ فَكَأَنَّمَا عَتَقَ [أَعْتَقَ] رَقَبَةً مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ وَمَنْ أَفْرَبِعَيْنِ ابْنٍ فَكَأَنَّمَا بَكَىٰ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَنْ بَكَىٰ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ أَدْخَلَهُ جَنَّاتِ النَّعِيمِ» (ابن بابویه، ۱۴۰۶: ۲۰۱). در این روایت که ابن عباس از پیامبر ﷺ نقل کرده، به مسئله خرید هدیه برای فرزندان و ارزش آن اشاره شده است؛ به گونه‌ای که هرکس وارد بازار شود و چیزی برای خانواده‌اش بخرد، بسان کسی است که صدقه‌ای را برای گروهی نیازمند می‌برد. حضرت تأکید می‌کند که اعطای هدیه باید پیش از پسران، از دختران آغاز شود؛ چراکه هرکس دختری را شاد کند، گویا برده‌ای از فرزندان اسماعیل را آزاد کرده و هرکس چشم پسری را روشن کند، گویا از ترس خداوند گریسته و هرکس از ترس خداوند بگرید، خداوند او را وارد بهشت‌های پر نعمت می‌کند. مسئله تقدیم هدیه و اولویت اعطا به فرزندان دختر و تعیین ارزشی همانند صدقه و آزاد کردن برده از معارف تربیتی و ترغیبی ویژه خانواده است. در حدیثی دیگر چنین آمده است: «خِدْمَتُكَ زَوْجَتُكَ صَدَقَةٌ» (متقی هندی، ۱۴۰۱: ۱۶ / ۴۰۸). در این روایت، خدمت به همسر، ارزش «صدقه» دارد. با نظری به ارزش صدقه و بازتاب آن در مجموع احادیث می‌توان از آن به عنوان مشوقی در «زیست معنوی» و در مقوله تحکیم خانواده دینی بهره جست.

۳-۸. بهشتی شدن

از دیگر ارزش‌های اعمال معطوف به خانواده، ارزش بهشتی شدن و دوری از عذاب و دوزخ است؛ برای نمونه در حدیثی از پیامبر ﷺ چنین آمده است: «حُبُّ الْأَوْلَادِ سِتْرٌ مِنَ النَّارِ وَالْأَكْلُ مَعَهُمْ بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ وَكِرَامَتُهُمْ جَوَازٌ عَلَى الصِّرَاطِ» (سمرقندی، ۱۴۱۳: ۳۴۴)؛ دوست داشتن فرزندان پرده‌ای در برابر آتش است و غذا خوردن با آنان دوری جستن از آتش و گرامی داشتن آنان موجب گذشتن از صراط. همچنین در روایتی دیگر از ایشان آمده است: «مَا مِنْ امْرَأَةٍ تَكْسُو زَوْجَهَا إِلَّا كَسَاهَا اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ سَبْعِينَ خِلْعَةً مِنَ الْجَنَّةِ، كُلُّ خِلْعَةٍ مِنْهَا مِثْلُ شَقَائِقِ التُّعْمَانِ وَالرَّيْحَانِ وَتُعْطَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَرْبَعِينَ جَارِيَةً تَخْدُمُهَا مِنَ الْحُورِ الْعِينِ» (محدث نوری، بی تا: ۱۵ / ۱۵۶)؛ هیچ زنی نیست که بر شوهر خویش

جامه بپوشاند، مگر آنکه خداوند در روز رستاخیز، هفتاد خلعت بهستی بر او بپوشاند که هر یک از آن خلعت‌ها همانند شقایق نعمان و ریحان است و نیز در روز رستاخیز، چهل کنیز از حوریان بهستی به او داده شود که خدمتش می‌کنند. در حدیثی دیگر پیامبر ﷺ چنین فرموده‌اند: «ما مِنْ امْرَأَةٍ تَسْقَى زَوْجَهَا شَرْبَةَ مَاءٍ إِلَّا كَانَ خَيْرًا لَهَا مِنْ سَنَةِ صِيَامٍ نَهَارَهَا وَ قِيَامِ لَيْلِهَا وَ بَنَى اللَّهُ لَهَا بِكُلِّ شَرْبَةٍ تَسْقَى زَوْجَهَا مَدِينَةً فِي الْجَنَّةِ وَ غَفَرَ لَهَا سِتِّينَ خَطِيئَةً» (دیلمی، ۱۴۱۷/۱: ۳۳۳)؛ هیچ زنی نیست که جرعه‌ای آب به شوهرش بنوشاند، مگر آنکه این عمل او برایش بهتر از یک سال باشد که روزهایش را روزه بگیرد و شب‌هایش را به عبادت بگذراند. خداوند به‌ازای هر جرعه‌ای که به شوهرش می‌نوشاند، شهری در بهشت برایش می‌سازد و شصت گناه او را می‌آمرزد. افزون بر این، نبی مکرم اسلام ﷺ درباره مهرورزی به خانواده و ارزش آن می‌فرماید: «يُؤْتَى بِالرَّجُلِ مِنْ أُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ مَا لَهُ مِنْ حَسَنَةٍ تُرْجَى لَهُ الْجَنَّةَ، فَيَقُولُ الرَّبُّ تَعَالَى: أَدْخَلُوهُ الْجَنَّةَ فَإِنَّهُ كَانَ يَرْحَمُ عِيَالَهُ» (خطیب بغدادی، ۱۴۲۲: ۳ / ۵۷۰)؛ در روز رستاخیز، مردی از امت مرا می‌آورند، درحالی که هیچ کار نیکی که به سبب آن برایش امید بهشت باشد، ندارد؛ اما خداوند متعال می‌فرماید: او را به بهشت ببرید؛ چراکه به خانواده‌اش مهر می‌ورزیده است.

با نگاهی به روایات معصومان عليهم السلام مشاهده می‌شود که در کانون خانواده ارزش‌های مختلفی برای زن و مرد و حتی فرزندان به‌ازای هر عمل صالحی در نظر گرفته شده است که کار بست آن‌ها نقش مهمی در تحکیم بنیان خانواده دارد. یک نمونه از چنین گنجینه معرفتی ای روایتی از امام صادق عليه السلام است که در آن پنج ویژگی برای بهستی شدن زنان و چگونگی ورود آنان به بهشت بیان شده است: «إِذَا صَلَّتِ الْمَرْأَةُ حَمْسًا وَ صَامَتْ شَهْرًا وَ أَطَاعَتْ زَوْجَهَا وَ عَرَفَتْ حَقَّ عَلِيِّ عليه السلام فَلْتَدْخُلْ مِنْ أَيِّ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ شَاءَتْ» (فیض کاشانی، ۱۴۰۶: ۲۲ / ۸۱۱)؛ هرگاه زن پنج مرتبه نماز بخواند، یک ماه روزه بگیرد، از شوهرش اطاعت کند و حق علی عليه السلام را بشناسد، از هر در بهشت که بخواهد وارد می‌شود. در این روایت، ورود دل‌بخوانه‌ها زنان یادشده از هر دری به بهشت پاداشی است که به آنان در ازای اموری چون عبادات (نماز و روزه)، ولایت‌مداری و همچنین پیروی از همسر داده

می‌شود.

۳-۹. والاترین شفیع نزد خداوند

در روایتی از پیامبر اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رضایت همسر به عنوان «بالاترین شفیع نزد خداوند» در روز قیامت مطرح می‌شود: «لَا شَفِيعَ لِلْمَرْأَةِ أَنْجَحَ عِنْدَ رَبِّهَا مِنْ رِضَا زَوْجِهَا، وَلَمَّا مَاتَتْ فَاطِمَةُ عَلَيْهَا السَّلَامُ قَامَ عَلَيْهَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَقَالَ: اللَّهُمَّ إِنِّي رَاضٍ عَنِ ابْنَةِ نَبِيِّكَ، اللَّهُمَّ إِنَّهَا قَدْ أَوْحَشَتْ فَايَسَهَا، اللَّهُمَّ إِنَّهَا قَدْ هُجِرَتْ فَصَلِّهَا، اللَّهُمَّ إِنَّهَا قَدْ ظَلِمَتْ فَاحْكُمْ لَهَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ» (ابن بابویه، ۱۳۶۲: ۲ / ۵۸۸)؛ برای زن هیچ شفیع‌ی نزد پروردگارش کارسازتر از رضایت شوهرش نیست. زمانی که فاطمه عَلَيْهَا السَّلَامُ رحلت کرد، امیرمؤمنان عَلَيْهِ السَّلَامُ بر بالین او ایستاد و فرمود: بار خدایا، من از دختر پیامبرت راضی هستم. بار خدایا، او تنها شد؛ پس همدم او باش. بار خدایا، او مهجور شد؛ پس توبه او بپیوند. بار خدایا، به او ستم شد؛ پس تو داورش باش که توبه‌ترین داورانی. در روایات اسلامی، تنها به رضایت مردان بسنده نشده؛ بلکه همان مسائل نیز از وظایف مردان شمرده شده است: «خَيْرُ الرِّجَالِ مِنْ أُمَّتِي الَّذِينَ لَا يَتَطَاوَلُونَ عَلَى أَهْلِيهِمْ وَيَحْتُونَ عَلَيْهِمْ وَلَا يُظْلِمُونَهُمْ» (طبرسی، بی‌تا: ۲۱۶)؛ بهترین مردان امت من کسانی هستند که نسبت به خانواده خود خشن و متکبر نباشند و بر آنان ترحم و نوازش کنند و به آنان آزار نرسانند.

۳-۱۰. کامل‌ترین درجه ایمان

بررسی احادیث معصومان عَلَيْهِمُ السَّلَامُ نشان‌دهنده آن است که ارزش برخی اعمال به عنوان «کامل‌ترین درجه ایمان» تعیین شده است؛ برای نمونه در حدیثی چنین آمده: «أَحْسَنُ النَّاسِ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا وَأَلْطَفُهُمْ بِأَهْلِيهِ وَأَنَا أَلْطَفُكُمْ بِأَهْلِي» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۸ / ۳۸۶). در این روایت، بهترین مردم از نظر ایمان کسی معرفی شده که خوش‌خوترین و مهربان‌ترین آنان نسبت به خانواده است. در ادامه روایت، پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خود را مهربان‌ترین فرد به خانواده‌اش معرفی می‌کند. همچنین در روایتی مشابه از ایشان، کامل‌ترین ایمان از آن کسی است که خوش‌اخلاق‌ترین و مهربان‌ترین نسبت به خانواده

خود باشد: «إِنَّ مِنْ أَكْمَلِ الْمُؤْمِنِينَ أَيْمَانًا، أَحْسَنَهُمْ خُلُقًا وَالْطَفَّهُمْ بِأَهْلِهِ» (ترمذی، ۱۹۹۸: ۴ / ۳۰۵). نظیر چنین روایتی از امام سجاد علیه السلام نیز نقل شده است: «أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَمَلٌ إِيْمَانُهُ، وَمُحَصَّصَةٌ عَنْهُ ذُنُوبُهُ، وَلَقِيَ رَبَّهُ وَهُوَ عَنْهُ رَاضٍ: مَنْ وَفَى لِلَّهِ بِمَا جَعَلَ عَلَى نَفْسِهِ لِلنَّاسِ، وَصَدَقَ لِسَانُهُ مَعَ النَّاسِ، وَاسْتَحْيَا مِنْ كُلِّ قَبِيحٍ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ النَّاسِ، وَحَسَّنَ خُلُقَهُ مَعَ أَهْلِهِ» (مفید، ۱۴۱۳: ۲۹۹)؛ چهار خصلت است که در هر کس وجود داشته باشد، ایمانش کامل است، گناهانش از او پاک می شود و پروردگارش را در حالی دیدار می کند که از او راضی است: اول، کسی که به تعهدات خود در برابر مردم وفا کند؛ دوم، زبانش با مردم راست باشد؛ سوم، در حضور خدا و مردم از هرزشتی ای شرم کند و چهارم اینکه با خانواده اش خوش اخلاق باشد. همچنین در حدیثی، کامل ترین ایمان از آن کسی دانسته شده که با خانواده خود خوش اخلاق ترین باشد: «سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الْمُؤْمِنِينَ أَكْمَلُ إِيْمَانًا؟ قَالَ: أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا مَعَ أَهْلِهِ» (سمرقندی، ۱۴۱۳: ۵۱۶).

در صورت جریان پیدا کردن آموزه های روایی ای، مانند معارف پیش گفته در بسترو نهاد خانواده و تلاش همه اعضای خانواده برای رسیدن به «حیات طیبه» و رضوان الهی، موجبات سعادت و نشاط حیات دنیوی و اخروی ایشان فراهم می آید. نکته دیگر اینکه در گونه اخیر، تأکید احادیث بیشتر بر «حسن خلق» و «نرم خویی» اعضای خانواده است.

۴. کاربست ارزش گذاری اعمال در تحکیم خانواده

نهاد خانواده اصلی ترین رکن جامعه، بستر فرهنگ های گوناگون و زمینه ساز خوشبختی یا بدبختی انسان ها و امت هاست؛ از این رو اسلام، به عنوان برنامه سعادت دنیوی و اخروی بشر، عنایت ویژه ای به سلامت، رشد و پویایی این نهاد سرنوشت ساز دارد. به طور کلی موضوع خانواده در سه محور قابل بررسی است: یک: تشکیل خانواده، دو: عوامل تحکیم و تعالی خانواده و سه: آسیب ها و عوامل فروپاشی آن (محمّدی ری شهری، ۱۳۸۹: ۷). از عوامل ضروری مؤثر ویژه محور دوم؛ یعنی تحکیم خانواده، برای تحکیم بنیان خانواده و تعامل مؤثر اعضا، وجود پشتوانه معرفتی و امید و نظر به آینده

روشن ضرورت است. برای انسان دینی، سعادت نشئه دنیوی و اخروی اهمیت دارد؛ به‌گونه‌ای که پشتوانه آن، باور به آموزه معاد است. از طرفی در زیست مؤمنانه خانواده، همه اعضا نسبت به تأمین سعادت دو عالم یکدیگر مسئولیت دارند؛ چنانکه قرآن می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾ (تحریم / ۶). یکی از وظایف مؤمنان نگاه داشتن خانواده از شقاوت اخروی و عذاب آن است. در روایات است که جوانی با شنیدن آیه یادشده بر زمین افتاد و در آن هنگام، پیامبر ﷺ به وی وعده بهشت داد^۱ (قرائتی، ۱۳۸۳: ۱۰ / ۱۲۸). همچنین عبارت «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ» به اهل و اعضای خانواده، چه نسبی و چه سببی، اشاره دارد که مرد به عنوان سرپرست خانواده در قبال آن‌ها موظف به امر به معروف و نهی از منکر است؛ چراکه خانواده شایسته اطاعت از سرپرست خود هستند. مسئله دیگر علاقه و محبتی است که میان اعضای خانواده وجود دارد و عامل مهمی در جلب نفع و دفع ضرر از آنان است (طیب، ۱۳۷۸: ۱۳ / ۷۶). نکته قابل تأمل دیگری که باید به آن اشاره کرد، تعهد و مسئولیت‌پذیری اعضای خانواده نسبت به هم است؛ به‌گونه‌ای که باید نسبت به این مسئله حریص باشند. امام علی علیه السلام در این باره به فرزند خود امام حسن علیه السلام فرموده است: «وَجَدْتُكَ بَعْضِي بَلْ وَجَدْتُكَ كَلِّي حَتَّى كَأَنَّ شَيْئًا لَوْ أَصَابَكَ أَصَابَنِي وَ كَأَنَّ الْمَوْتَ لَوْ أَتَاكَ أَتَانِي، فَعَنَانِي مِنْ أَمْرِكَ مَا يُعْنِينِي مِنْ أَمْرِ نَفْسِي» (شریف رضی، بی‌تا: ۳۹۱)؛ من تو را بخشی از وجود خود، بلکه تمام وجود خویش یافتم تا بدان جا که اگر برای تو پیشامدی می‌شد، گویی برای من پیش آمده و چنانچه، مرگ به سراغ تو می‌آمد، گویی به سراغ من آمده است؛ از این رو نسبت به کارهای همان‌گونه مراقبت داشتم که به کارهای خویش توجه می‌کردم.

رسیدن به بالاترین سطح این نوع نگاه به اعضای خانواده در نقش‌های مختلف (پدر و فرزند، همسر و خواهر و برادر)، عامل مؤثری در سعادت دنیوی و اخروی و زیست معنوی

۱. «ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَ خَافَ وَعِيدِي» (ابراهیم / ۱۴).

است؛ از این رو مشاهده می‌شود که در روایات معصومان علیهم‌السلام برای ایجاد مشوق‌هایی حقیقی به جزئی‌ترین اعمال انسان، به ویژه اعمال معطوف به خانواده بها داده شده است. ارزش‌هایی چون «محبوب‌ترین نزد خداوند»، «مقرب‌ترین نزد پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در سرای باقی»، «جهاد»، «جهادگونه»، «عبادت»، «شهادت» و «صدیق» از مشوق‌های دینی مستخرج از روایات معصومان علیهم‌السلام است و ظرفیت معرفتی ویژه‌ای در تحکیم بنیان خانواده‌های دینی دارد. ذکر این نکته ضروری است که شرط لازم برای تحکیم خانواده، شناسایی گونه‌های ارزش‌گذاری اعمال معطوف به خانواده در احادیث و سپس معرفت و ایمان به آن‌ها است. مدل مفهومی ذیل چنین کاربرستی را تبیین می‌کند:

مدل مفهومی: کاربرستی ارزش اعمال در تحکیم خانواده

مطابق مدل مفهومی یادشده، شناسایی گونه‌های ارزش‌گذاری (گام اول) و باورمندی و ایمان به این ارزش‌ها که ریشه در ایمان به معاد دارد (گام دوم)، سرانجام به تحکیم و تقویت روابط اعضای خانواده می‌انجامد. شایان ذکر است که کارکردهای باورهای اعتقادی ای، مانند توحید و معاد اثرات ویژه‌ای بر رفتار فردی و اجتماعی می‌گذارد؛ برای نمونه در پژوهشی کارکردهای باورمندی به توحید و معاد بر رفتارهای فردی چنین نتایجی دانسته شده است: تأمین امنیت، آرامش و سلامت روانی، تعدی‌گریزی و تأمین امنیت دیگران، معناداری، هدفمندی و رضایت از زندگی، شادی و نشاط قلبی، رشد فضایل اخلاقی، سلامت جسمی، مثبت‌اندیشی، اصلاح و شکوفایی زندگی دنیوی، انحراف‌گریزی و پرهیز از غفلت، پرهیز از دنیاگرایی، عقل‌گرایی و حضور در اجتماع و عدم انزوا. (بنگرید به: خشنود و دیگران، ۱۳۹۸: ۶۹). بدین سان، از مجموع روایات

مطرح شده و ارزش‌گذاری‌های مستخرج از آن که ویژه اعمال معطوف به خانواده است، می‌توان و می‌باید برای تقویت، تحکیم و تعالی خانواده و زیست معنوی آن بهره‌جست.

نتیجه‌گیری

۱. در احادیث اهل بیت علیهم‌السلام ارزش افعال و اعمال انسان در عرصه خانواده و اجتماع از تنوع و گوناگونی برخوردار است.
۲. در احادیثی از معصومان علیهم‌السلام که معطوف به خانواده است، برای هر عمل و رفتار صالحی ارزشی خاص در نظر گرفته شده است؛ برای نمونه همسررداری نیکوی یک زن ارزش «جهاد»، کسب روزی حلال یک مرد برای تأمین نیازهای خانواده ارزش «جهادگونه»، رضایت مرد از همسرش ارزش «والا ترین شفیع نزد خداوند» و خدمت به بانوان توسط همسران ارزش «صدیق» یا «شهید» دارد.
۳. گونه‌های شناسایی شده احادیث ویژه ارزش اعمال معطوف به خانواده نشان می‌دهد که برای کوچک‌ترین اعمال و رفتارهای خیر و صالح اعضای خانواده مانند: پدر، مادر، همسر و فرزندان ارزشی ویژه تعیین شده است.
۴. توجه به ارزش‌گذاری اعمال در احادیث معصومان علیهم‌السلام، از نظر معرفتی و معنوی، در تحکیم خانواده نقش مکمل دارد؛ چنان‌که معرفت و عمل به چنین معارفی می‌تواند سعادت دنیوی و اخروی خانواده را در پی داشته باشد.
۵. روند کاربست ارزش‌های اعمال معطوف به خانواده در احادیث برای تحکیم خانواده به قرار ذیل است: نخست، شناسایی و گونه‌شناسی ارزش‌ها و سپس باورمندی و ایمان به آن ارزش‌ها.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، *الأمالی*، تحقیق: قسم الدراسات الإسلامية، مؤسسة البعثة، قم، ۱۴۱۷ق.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، *ثواب الأعمال وعقاب الأعمال*، دار الشریف الرضی للنشر، قم، ۱۴۰۶ق.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی، *الخصال*، محقق و مصحح علی اکبر غفاری، جامعه مدرّسین، قم، ۱۳۶۲ش.
۵. ابن بابویه، محمد بن علی، *عیون أخبار الرضا علیه السلام*، تحقیق: الشیخ حسین الأعلمی، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۴ق.
۶. ابن بابویه، محمد بن علی، *من لا یحضره الفقیه*، تحقیق: علی اکبر غفاری، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرّسین حوزه علمیه قم، قم، ۱۴۱۳ق.
۷. باردن، لورنس، *تحلیل محتوا*، ترجمه ملیحه آشتیانی و محمد یمنی دوزی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ۱۳۷۵ش.
۸. برقی، احمد بن محمد، *المحاسن*، تحقیق: جلال الدین محدّث، دار الکتب الإسلامية، قم، ۱۳۷۱ق.
۹. بستان (نجفی)، حسین، «راهکارهای تحکیم خانواده در قرآن و حدیث»، *رسانه و خانواده*، سال دوم، شماره ۵، ۱۳۹۱ش.
۱۰. ترمذی، محمد بن عیسی، *الجامع الكبير*، تحقیق: بشار عواد معروف، دار الغرب الإسلامي، بیروت، ۱۹۹۸م.
۱۱. حرّ عاملی، محمد بن الحسن، *وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة*، تحقیق: الشیخ عبدالرحیم الرّبّانی الشیرازی، دار احیاء التراث العربی، بیروت، بی تا.
۱۲. خشنود، حسین و دیگران، «کارکرد باورهای اعتقادی (توحید - معاد) بر رفتار فردی»، *قرآن و طب*، دوره چهارم، شماره ۵، ۱۳۹۸ش.
۱۳. خطیب بغدادی، أحمد بن علی، *تاریخ بغداد*، تحقیق: الدكتور بشار عواد معروف، دار الغرب الإسلامي، بیروت، ۱۴۲۲ق.
۱۴. دیلمی، حسن بن محمد، *إرشاد القلوب: المنجی من عمل به من أليم العقاب*، تحقیق: السید هاشم المیلانی، دار الأسوة للطباعة والنشر، تهران، ۱۴۱۷ق.
۱۵. راوندی، فضل الله بن علی، *النوادر للراوندی*، دار الکتب، قم، بی تا.
۱۶. زینبی، رقیه و مبین صالحی، «دین داری و تاب آوری؛ نقش واسطه ای امیدواری»، *روان شناسی و دین*، سال پانزدهم، شماره ۱، پیاپی ۵۷، ۱۴۰۱ش.

۱۷. سمرقندی، نصر بن محمد، *تنبيه الغافلین*، دار ابن کثیر، بیروت، ۱۴۱۳ق.
۱۸. شریف الرضی، *نهج البلاغة*، تحقیق: الدكتور صبحی الصالح، دار الكتاب اللبناني، بیروت، بی تا.
۱۹. شعیری، محمد بن محمد، *جامع الأخبار*، مطبعة حیدریه، نجف، بی تا.
۲۰. طبرسی، الحسن بن فضل، *مکارم الأخلاق*، تحقیق: محمد الحسین الأعلمی، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، بیروت، بی تا.
۲۱. طیب، عبدالحسین، *أطیب البیان فی تفسیر القرآن*، اسلام، تهران، ۱۳۷۸ش.
۲۲. فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، *الوافی*، کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام، اصفهان، ۱۴۰۶ق.
۲۳. قرآنتی، محسن، *تفسیر نور*، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران، ۱۳۸۳ش.
۲۴. قرآنتی، محسن، «عوامل تحکیم خانواده در قرآن و روایات»، *ره‌توشه*، شماره ۶، ۱۴۰۰ش.
۲۵. کریمی نژاد، هاجر و دیگران، «تدوین مدل تاب‌آوری خانواده براساس دیدگاه متخصصان خانواده، زوجین و پژوهش‌ها»، *فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده*، سال سیزدهم، شماره ۴۶، ۱۳۹۸ش.
۲۶. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، تصحیح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، دارالکتب الإسلامیه، تهران، ۱۴۰۷ق.
۲۷. متقی هندی، علی بن حسام‌الدین بن قاضی، *کنز العمال فی سنن الأفعال والأفعال*، تحقیق: بکری حیانی و صفوة السقا، مؤسسه الرساله، بیروت، ۱۴۰۱ق.
۲۸. مجلسی، محمد باقر، *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*، تحقیق: السيد إبراهيم الميانجي و محمد الباقر البهبودی، دار الإحياء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ق.
۲۹. محدث نوری، حسین، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، مؤسسه آل البيت لإحياء التراث، قم، بی تا.
۳۰. محمدی ری شهری، محمد، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ترجمه حمیدرضا شیخی، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، قم، ۱۳۸۹ش.
۳۱. محمدی ری شهری، محمد و دیگران، *دانشنامه قرآن و حدیث*، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، قم، ۱۳۹۱ش.
۳۲. مفید، محمد بن محمد، *الأصالی (المفید)*، تحقیق و تصحیح: حسین استادولی و علی اکبر غفاری، کنگره شیخ مفید، قم، ۱۴۱۳ق.

33. Bonanno, GA., "Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?" *Am Psychol.* 2004 Jan;59(1):20-8. doi: 10.1037/0003-066X.59.1.20. PMID: 14736317.